
Wprowadzenie małżeństwa kanonicznego w Ameryce w XVI w. Zarys analizy historyczno-kanonicznej

The introduction of canonical marriage in America in the 16th century.
An outline of historical and canonical analysis

ks. dr hab. Piotr Ryguła, prof. UKSW
Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie
ORCID 0000-0003-1716-2789
e-mail: p.rygula@uksw.edu.pl

Streszczenie: Odkrycie Ameryki uznawane jest powszechnie za datę graniczną między średniowieczem a nowożytnością. Zetknięcie się bowiem Starego i Nowego Świata zmusiło Europejczyków do ponownego zastanowienia się nad własną kulturą, w tym także nad wypracowanymi w jej ramach instytucjami prawnymi takimi jak instytucja małżeństwa. Chrześcijaństwo na terenach starożytnej i średniowiecznej Europy stworzyło własną kulturę w oparciu o objawienie i o prawo naturalne. Tworzyło ją w zetknięciu z kulturą niechrześcijańską: starożytnego Rzymu a później tych ludów, które przybyły do Europy w ramach wędrówki ludów. Prawo, które w chrześcijaństwie zawsze stanowiło emanację wyznawanej wiary, kształtowało życie wspólnoty wiernych, także w zakresie życia małżeńskiego. W ramach tego prawa, w okresie tzw. kanonistyki klasycznej, w zderzeniu z obcymi modelami małżeństwa, wypracowano właściwy chrześcijaństwu system prawa małżeńskiego. Małżeństwo oparte na prawie naturalnym rozumiano jako monogamiczny, nierozzerwalny związek mężczyzny i kobiety. Po odkryciu Ameryki i kultury ludów ją zamieszkujących, idea tak rozumianego małżeństwa skonfrontowana została z nietrwałymi i poligamicznymi związkami ludności zamieszkującej ziemie za Oceanem Atlantyckim. Niniejszy artykuł to zarys historyczno-kanonicznej analizy procesu wprowadzania małżeństwa kanonicznego na kontynent amerykański; analizy ograniczonej czasowo do XVI stulecia.

Słowa kluczowe: małżeństwo, małżeństwo kanoniczne, małżeństwo naturalne, historia instytucji małżeństwa, przywilej pawłowy, przywilej *in favorem fidei*, misje

Abstract: The discovery of America is widely regarded as the dividing line between the Middle Ages and modern times. The encounter between the Old and New Worlds forced Europeans to rethink their own culture, including the legal institutions that had developed within it, such as the institution of marriage. Christianity in ancient and medieval Europe created its own culture based on revelation and natural law. It was formed in contact with

non-Christian cultures: ancient Rome and later the peoples who came to Europe during the migration period. The law, which in Christianity has always been an emanation of the faith professed, shaped the life of the community of believers, including married life. Within this law, in the period of so-called classical canon law, a system of marriage law appropriate to Christianity was developed in confrontation with non-Christian models of marriage. Marriage, based on natural law, was understood as a monogamous, indissoluble union between a man and a woman. After the discovery of America and the cultures of its people, the idea of marriage understood in this way was confronted with the unstable and polygamous unions of the people living across the Atlantic Ocean. This article is an outline of a historical and canonical analysis of the process of introducing canonical marriage to the American continent, limited to the 16th century.

Keywords: marriage, canonical marriage, natural marriage, history of the institution of marriage, Pauline privilege, privilege *in favorem fidei*, missions

Treść: 1. Małżeństwo w chrześcijańskiej Europie okresu średniowiecza. 2. Zawarcie małżeństwa kanonicznego w szesnastowiecznej Ameryce. 2.1. Małżeństwa między Hiszpanami a ludnością autochtoniczną. 2.2. Małżeństwa ludności autochtonicznej. Zakończenie.

Data odkrycia Ameryki przez Kolumba w 1492 r. powszechnie uznawana jest za początek ery nowożytnej. Wydarzenie to połączyło bowiem dwa światy: Stary Świat Europy, Azji i Afryki z Nowym Światem obu Ameryk. Oba pozostawały odseparowane od siebie przez tysiące lat nie tylko w wymiarze kulturowym, ale także biologicznym. Ich zetknięcie się wywołało nagłe i nieodwracalne skutki na płaszczyźnie kultury, ekonomii, światopoglądu a nawet biologii (ludzi, zwierząt, roślin, chorób) w wymiarze globalnym. Wielowymiarowe skutki dotknęły zarówno odkrywców, jak i tych, którzy z ich perspektywy zostali „odkryci”. Trudno sobie wyobrazić, aby wydarzenia te nie wywarły swojego piętna na prawie, regulującym relacje społeczne w ówczesnym świecie¹. Enrique Dussel twierdził, że nowożytność

---

¹ Niniejszy tekst powstał jako owoc pobytu naukowego na Uniwersytecie Gregoriańskim w Rzymie w marcu 2025 r. w związku z badaniami na temat *derecho Indiano* w Ameryce w XVI w. Ma charakter wprowadzenia do zagadnienia, które niewątpliwie wymaga pogłębionego opracowania, tym bardziej w języku polskim. Pod terminem *derecho indiano* kryje się zbiór praw powstałych i aplikowanych na terenach Ameryki, odkrytych i pozostających pod jurysdykcją Hiszpanii. Biorąc pod uwagę profil czasopisma, w którym publikowane będzie niniejsze opracowanie, wspomnieć można o dwóch kategoriach rzeczowego prawa: *derecho eclesiastico indiano* i *derecho canonico indiano*, tj. (ujmując rzecz w kategoriach nam

dojrzewała do swoich narodzin w średniowiecznych miastach Europy, wolnych ośrodkach o niesamowitej kreatywności. Narodziła się jednak, kiedy Europa mogła skonfrontować się z odmiennością kulturową ludności zamieszkującej terytoria Ameryki i odkryć w sobie „ego”, które na fundamencie wytworzonej dotychczas kultury przekształca ją i nadaje jej nowy kształt².

1. Małżeństwo w chrześcijańskiej Europie okresu średniowiecza

W średniowiecznej Europie małżeństwo pozostawało zasadniczo pod jurysdykcją Kościoła. Jean Gaudemet pisze wręcz o monopolu jurysdykcyjnym (*monopolio jurisdiccional*) instytucji Kościoła w powyższym zakresie do czasu Soboru Trydenckiego³. Nie oznacza to oczywiście, że we wspomnianym okresie instytucja małżeństwa nie była przedmiotem ożywionej debaty. Debata ta miała jednak wyraźnie charakter wewnątrzkościelny⁴. Konieczność krótkiego omówienia w tym miejscu wybranych elementów rzeczzonej instytucji wynika z faktu, iż to właśnie takie rozumienie małżeństwa – zakorzenione w myśli rzymskiej a doprecyzowane ostatecznie wiele wieków później na Soborze Trydenckim – przynieśli z sobą Europejczycy na kontynent amerykański w XVI w.

Jedną z podstawowych kwestii związanych z małżeństwem, która stała się przedmiotem debaty w średniowiecznej Europie, był spór między szkołą bolońską a szkołą paryską, dotyczący samego zawarcia

---

współczesnych) prawo wyznaniowe i prawo kanoniczne stosowane na terenach amerykańskich imperium hiszpańskiego. Por. m.in. S. TERRÁNEO, *Derecho canónico indiano: una hipótesis sobre su naturaleza y contenido*, Revista de Historia del Derecho 46 (2013), s. 99-110; R. GÓMEZ HOYOS, *La Iglesia de América en las Leyes de Indias*, Madrid 1961; A. DE LA HERA, *Iglesia y corona en la América española*, Madrid 1992.

² E. DUSSEL, 1492. *El encubrimiento del otro. Hacia el origen del „mito de la Modernidad”*, La Paz 1994, s. 8.

³ J. GAUDEMET, *El matrimonio en Occidente*, Madrid 1993, s. 165 nn.

⁴ M. GHIRARDI i A. IRIGOYEN LÓPEZ, *El matrimonio, el concilio de Trento e Hispanoamérica*, Revista de Indias LXIX/246 (2009), s. 242.

małżeństwa. Zgodnie z rzymską zasadą przekazaną w Digestach justyniańskich (paremia Ulpiana) *nuptias non concubitus, sed consensus facit* (D.50.17.30). Zwolennikami koncepcji konsensualizmu w XI i XII w. byli m.in. Piotr Damiani, Iwo z Chartres, Hugo od św. Wiktora czy papieże Inocenty II i Eugeniusz III. Do zasady *consensus facit nuptias* przychylali się teolodzy związani z uniwersyte-tem w Paryżu na czele ze swoim najsłynniejszym przedstawicielem Piotrem Lombardem⁵.

Uniwersytet w Bolonii z kolei przychylił się do stanowiska obcego prawu rzymskiemu i myśli Szkoły Paryskiej a rozpowszechniającemu się na Starym Kontynencie m.in. wraz z napływem do Europy ludów, które ostatecznie przyczyniły się do upadku Cesarstwa Zachodniego. Stanowisko to zakorzenione było w odmiennych od stanowionego prawem rzymskim zwyczajach zawierania małżeństwa, w których to duże znaczenie przypisywano aktowi *copula carnalis*⁶. Gracjan, autor słynnego *Concordia discordantium canonum*, zgodnie z zamysłem zawartym w samym tytule swojego dzieła⁷, zestawiał *auctoritates* opowiadające się po stronie konsensualizmu z tymi, które podkreślały niezaprzeczalną rolę *copula*. Spór między wspomnianymi dwoma szkołami z czasem stał się źródłem powstania terminologii, którą do dzisiaj stosuje się w prawie kanonicznym w celu wytłumaczenia konkretnych koncepcji związanych z rozwiązalnością związku małżeńskiego *in favorem fidei*⁸. To w Dekrecie Gracjana

⁵ J. GAUDEMET, *El matrimonio...*, s. 204.

⁶ Zwyczaje związane z zawieraniem małżeństwa (także w formie prawa zwyczajowego), w których to ważną a czasem i decydującą rolę odgrywał akt *copula carnalis* były żywe nie tylko wśród ludów przybyłych do Europy w czasie wędrówki ludów, ale także wśród nie zromanizowanej ludności zamieszkującej Stary Kontynent. W tym kontekście J. Gaudemet wspomina o ludności krajów germańskich i frankońskich. *Tamże*, s. 217-219.

⁷ P. RYGUŁA, *Concordia discordantium canonum Gracjana w kontekście sporu między „imperium” i „sacerdotium” średniowiecznej Europy*, *Opolskie Studia Administracyjno-Prawne* 15 (2017) nr 2, s. 23-35.

⁸ W pozostającym w mocy kan. 1141 KPK/83 czytamy: „Małżeństwo zawarte i dopełnione (*ratum et consumatum*) nie może być rozwiązane żadną ludzką władzą i z żadnej przyczyny oprócz śmierci”.

spotkać możemy takie terminy jak *matrimonium initiatum*, *ratum*, *consumatum*, *perfectum*⁹. Ze względu na temat niniejszego opracowania wspomnę tutaj tylko jeden fragment *Dekretu* – a mianowicie, w trzecim *dictum* (por. C. 28, q. 1, in fine) Gracjan odnosi się do małżeństwa niechrześcijan, które – zawarte zgodnie z obowiązującym na danym terytorium prawem – było *legitimum*. Nie mogąc jednak być *sacramentum*, nie było *ratum*, tj. nierozwiązalne¹⁰.

Sam Gracjan i jego uczniowie utrzymywali, że *matrimonium initiatum* między ochrzczonymi, które odnosiło się do aktu złożenia przysięgi małżeńskiej bez konsumacji tejże poprzez akt cielesny, mogło być zerwane z takich powodów jak ślub czystości, niewola, uprowadzenie, pokrewieństwo duchowe czy nowy związek fizycznie dopełniony¹¹. Poprzez akt konsumacji (*copula carnalis*) natomiast, zawarte wcześniej przez akt zgody (*consensus matrimonialis*) małżeństwo dopełniało się, stając się ostatecznie nierozzerwalnym¹².

Kwestia nierozzerwalności zawartego małżeństwa podejmowana była także w kontekście związków, które chrześcijanie zawierali z osobami nieochrzczonymi. Punktem wyjścia praktyki Kościoła w tym zakresie, był biblijny tekst św. Pawła, który w Pierwszym Liście do Koryntian stwierdzał: „Tym zaś, którzy trwają w związkach małżeńskich nakazuję nie ja, lecz Pan: żona niech nie odchodzi od swego męża. Gdyby zaś odeszła niech pozostanie samotną albo niech się pojedna ze swoim mężem. Mąż również niech nie oddala żony. Pozostałym

---

⁹ M. GHIRARDI i A. IRIGOYEN LÓPEZ, *El matrimonio...*, s. 243.

¹⁰ W innym jednak *dictum* Gracjana (zob. C. 27, q. 2, post c. 34) jako *ratum* rozumiał on małżeństwo skonsumowane. „Oczywistym jest, że niechrześcijanie konsumowali zawierane przez nich związki małżeńskie. Dlatego, termin *ratum* stosowany był przez Gracjana w dwóch odmiennych znaczeniach, tj. jako skonsumowane i nierozwiązalne” (tłum. autora artykułu). J. GAUDEMET, *El matrimonio...*, s. 205. Przykład ten wskazuje, że znaczenie wprowadzanych wówczas terminów nie było jeszcze jednoznaczne i odbiegało nieraz od współczesnego nam.

¹¹ Kardynał Roland Bandinelli w swojej *Summa* podtrzymywał powyższą opinię Gracjana i jego uczniów, tyle że wśród powodów zerwania *matrimonium initiatum* opuszcza ostatni z wyżej wymienionych. A. ESMEIN, R. GÉNESTAL, J. DAUVILLIER, *Le Mariage en droit canonique*, Paris 1929-1935, t. I, s. 127 i 129.

¹² T. RINCÓN, *El matrimonio, misterio y signo, Siglos IX-XIII*, Pamplona 1971, s. 219.

zaś mówię ja, nie Pan: Jeśli któryś z braci ma żonę niewierzącą i ta chce z nim mieszkać niech jej nie odda. Podobnie jeśli jakaś żona ma niewierzącego męża i ten chce razem z nią mieszkać, niech się z nim nie rozstaje. Uświęca się bowiem mąż niewierzący dzięki swej żonie, podobnie jak świętość osiągnie niewierząca żona przez swego „brata”. [...] Lecz jeśli strona niewierząca chciała odejść, niech odejdzie. Nie jest skępowany ani „brat”, ani „siostra” w tym wypadku. Albowiem do życia w pokoju powołał nas Bóg” (1 Kor 7,10-16).

Po raz pierwszy w stosunku do przywileju pawłowego zastosowano określenie *in favorem fidei* już w czasach patrystycznych¹³. Uczynił to Ambrozjaster, anonimowy autor napisanych w większości za pontyfikatu papieża Damazego (366-384) komentarzy do listów św. Pawła¹⁴. Do XVI w. teksty te przypisywano św. Ambrożemu z Mediolanu, skąd wziął się zarówno autorytet tekstów, jak i przydomek nadany autorowi. W komentarzu do pierwszego listu do Koryntian twierdził on, że najważniejszym zadaniem nowo ochrzczonego jest ochrona przyjętej wiary. W związku z powyższym stał on na stanowisku, że zawarcie nowego małżeństwa przez chrześcijanina staje się możliwe w sytuacji, kiedy strona nieochrzczonego pozostawiła osobę ochrzczonego ze względu na awersję do wiary współmałżonka a strona pozostawiona nie ponosiła za to winy. Ambrozjaster był pierwszym autorem, który odejście strony nieochrzczonej interpretował jako otwarcie drogi do zawarcia małżeństwa przez stronę ochrzczonego. Dzieło to stało się podstawą stopniowej ewolucji doktryny teologicznej i kanonicznej oraz praktyki Kościoła w kwestii małżeństw osób

¹³ Pierwszym ojcem Kościoła, który podjął temat odejścia od małżonka ochrzczonego przez stronę nieochrzczonego był Jan Chryzostom (350-407). Wskazując, że w wypadku nowo ochrzczonej osoby lepiej jest rozerwać małżeństwo niż utracić wiarę, nie posłużył się on jednak pojęciem *favor fidei*. G. DZIERŻON, *Privilegium fidei w kanonicznym prawie małżeńskim*, *Ius Matrimoniale* 10 (16) (2005), s. 88-89.

¹⁴ Na język polski przetłumaczono dwie pozycje Ambrozjastera tj. komentarz do listu św. Pawła do Tytusa oraz komentarz do listu św. Pawła do Rzymian. Oba tłumaczenia znaleźć można w monografiach analizujących wspomniane listy pawłowe, wydane w wydawnictwie WAM, pierwsza z wymienionych w 2003 r. – a druga w 2001 r.

nieochrzczonych a termin *contumelia Creatoris* wszedł na stałe do normatywy kanonicznej¹⁵.

W początkach okresu określanego mianem kanonistyki klasycznej do tezy Ambrozjastera nawiązał Hugo od św. Wiktora utrzymując, że osoba nawrócona na chrześcijaństwo może zawrzeć nowy związek małżeński, nawet w sytuacji, gdy współmałżonek nieochrzczony wyrażał chęć pozostania w związku małżeńskim bez obrazy Boga¹⁶. Podobną opinię wyrażał kard. Robert Pullus w dziele *Sententiae*¹⁷. Opinii tej nie podzielali natomiast Gracjan i Piotr Lombard, których stanowisko, także w oparciu o Ambrozjastera, stało się fundamentem ewolucji doktryny i praktyki Kościoła w kwestii małżeństw osób nieochrzczonych¹⁸.

Oprócz wspomnianych już wyżej doprecyzowań terminologicznych w odniesieniu do małżeństwa, w swoim *Dekrecie* Gracjan wprowadził rozróżnienie na małżeństwa: *legitimum et non ratum*, *non legitimum et ratum* oraz *legitimum et ratum*¹⁹. Powyższy podział oraz argumentacja, zawarta w *causa* 28 w drugiej części dekretu, wskazuje wyraźnie, że możliwość rozwiązania małżeństwa pod konkretnymi warunkami dotyczy tylko związku nieochrzczonych. Możliwość ta wpisana jest w dwie konkretne sytuacje. Po pierwsze: jeśli niechrześcijanin okazuje chęć podtrzymania związku z nowoochrzczonym z zachowaniem pokoju, chrześcijanin może oddalić stronę niewierzącą, ale nie może zawrzeć nowego związku małżeńskiego. Po

---

¹⁵ Wyrażenie *contumelia Creatoris* zawarta jest w: AMBROSIASTER, *In Epistolam B. Pauli ad Corinthios Primam*, cap. VII, PL 17, 231. Odnaleźć możemy go m.in. w can. 1121 § 1 CIC/17 oraz w kan. 1143 § 2 KPK/83.

¹⁶ HUGO DE S. VICTORE, *De sacramentis christianae fidei*, lib. II, pars XI, cap. XIII, PL 176, 508. Por. U. NAVARRETE, *Privilegio de la fe: Constituciones pastorales del siglo XVI*, w: AA.VV., *El vínculo matrimonial: Divorcio o indisolubilidad?*, Madrid 1978, s. 245-246.

¹⁷ ROBERTUS PULLUS, *Sententiarum libri octo*, lib. VII, cap. XXIX, PL 186, 947.

¹⁸ J.C. CONDE CID, *Privilegio paulino*, w: J. OTADUY, A. VIANA, J. SEDANO (red.), *Diccionario General de Derecho Canónico*, vol. VI, Pamplona 2012, 485.

¹⁹ „Item illud Augustini: Non est ratum coniugium, quod sine Dios est, non negat coniugium esse inter infideles. Coniugium enim aliud est legitimum et non ratum, aliud ratum et non legitimum, aliud legitimum et ratum”. C. 28, q. 1, c. 17

drugie: jeśli nieochrzczony nie chce nadal zamieszkiwać z osobą ochrzczoneą z zachowaniem pokoju, nowoochrzczony może zawrzeć nowe małżeństwo²⁰. Biorąc zaś pod uwagę autorytet Gracjana oraz jego dzieła, można powiedzieć, że po raz pierwszy w sposób tak autorytatywny zanegowany został przymiot bezwzględnej nierozzerwalności małżeństwa naturalnego nieochrzczonych (*quod sine Deo est*), ale tylko w wypadku, gdy strona niechrześcijańska nie akceptuje wiary nowoochrzczonego²¹.

Pogląd Gracjana przejął Piotr Lombard, przedstawiciel szkoły paryskiej, która niejednokrotnie pozostawała w opozycji do szkoły bolońskiej. Tym jednak razem, podobnie jak Gracjan, Piotr Lombard opowiadał się za wspomnianymi wyżej dwoma możliwościami interpretacyjnymi. Podkreślał, że w wypadku odejścia strony niechrześcijańskiej, która nie chce lub nie potrafi pozostawać w związku małżeńskim z chrześcijaninem bez obrazy Stwórcy, to nie sam fakt odejścia (*discessus*), ale wspomniana obraza Stwórcy (*contumelia Creatoris*) sprawia, że strona ochrzczona ma możliwość zawarcia ponownego związku²². Widać tutaj wyraźnie nawiązanie do poglądów Ambrozjastesa, który także podkreślał, iż to nie fakt opuszczenia chrześcijańskiego małżonka przez nieochrzczonego, ale *contumelia Creatoris* staje się przyczyną rozwiązania węzła.

²⁰ W pierwszej *questio* Gracjan wyraźnie wskazuje, że małżeństwo zawarte między nieochrzczonymi jest prawdziwe chociaż nie jest *ratum* – w znaczeniu trwałe i nierozzerwalne (C. 28, q. 1, c. 17). W drugiej *questio* twierdzi, że jeżeli pierwsza żona żyje, to nowoochrzczony nie może poślubić drugiej kobiety, chyba że strona nieochrzczona odeszła od chrześcijanina ze względu na nienawiść do wiary chrześcijańskiej. Jeśli jednak strona niechrześcijańska chce pozostać w związku małżeńskim, to nowoochrzczony, jeśli chce odejść, nie może zawrzeć nowego związku małżeńskiego (C 28, q. 2, c. 2). W końcu, w trzeciej *questio* Gracjan wyraźnie twierdzi, że w wypadku, gdy strona nieochrzczona pragnie pozostać w związku z nowoochrzczonym a ten zawrze ponowy związek, popada w bigamię (C. 28, q. 3, c. 2).

²¹ B. NOWAKOWSKI, *Rozwiązanie małżeństwa in favorem fidei. Źródła, ewolucja, aktualne normy*, Poznań 2013, s. 77-78. Por. Z. PIŁAT, *Rilevanza giuridica delle interpellazioni e delle cauzioni nello scioglimento del matrimonio*, Roma 2007, s. 37.

²² PETRUS LOMBARDUS, *Sententiarum Libri Quatuor*, lib. IV, D. 39, PL 192, 936.

Ponownie zagadnienie rozwiązalności małżeństwa nieochrzczonych po chrzcie jednego z nich, nawet jeśli małżeństwo to zostało dopełnione, podjął papież Innocenty III²³. W dekretale *Gaudemus in Domino*²⁴, pozostając zasadniczo w zgodzie z tezami Gracjana i Piotra Lombarda, odmienne stanowisko prezentował tylko w kwestii obrazy Stwórcy. Samo występowanie *contumelia Creatoris* po stronie nieochrzczonej – twierdził – nie rozwiązuje jeszcze zawartego związku. Skutek taki następuje dopiero w momencie, gdy strona ochrzczona, z wspomnianego powodu, opuści stronę nieochrzczonej i zawrze nowe małżeństwo. Tak więc, dopiero w momencie zawarcia nowego, ważnego małżeństwa następuje rozwiązanie poprzedniego²⁵. Oprócz Innocentego III stanowisko Gracjana i Piotra Lombarda znalazło potwierdzenie w nauczaniu papieży Klemensa III (*Compilationes secundae*) i Honoriusza III (*Ex parte tua*), a przez fakt zamieszczenia papieskich tekstów w Dekretalach Grzegorza IX, nabrało charakteru urzędowego.

Analizując temat ewolucji instytucji małżeństwa w średniowiecznej Europie, Jean Gaudemet wśród wielu poruszanych kwestii wskazuje także na ówczesną strukturę społeczną Starego Kontynentu i na rolę, jaką odgrywała w niej rodzina patriarchalna. W strukturze tej niejednokrotnie decyzja dotycząca małżeństwa postrzegana była z perspektywy konkretnych układów rodzinnych, społecznych, ekonomicznych czy nawet politycznych, i z tych powodów na jej podjęcie wpływ (nieraz decydujący) miał ojciec rodziny, a czasem rodzina w szerokim rozumieniu tego terminu (także jako ród, plemię, dynastia)²⁶. Praktyka ta obecna była zarówno w rodzinach, których relacje oparte były na prawie rzymskim, jak i w tych, które przybyły do Europy w czasie wędrówki ludów. Ustępowała z czasem, pod

---

²³ J. FORNÉS, *Comentario al c. 1143*, w: A. MARZOA, J. MIRARS, R. RODRÍGUEZ-OCAÑA (red.), *Comentario exegético al Código de Derecho Canónico*, Pamplona 1983, vol. III, s. 1555.

²⁴ INNOCENTIUS III, *Gaudeamus in Domino*, X, 4, 19, 8, w: GREGORIUS XIII, *Corpus Iuris Canonici*, Halae Magdeburgicae 1747, col. 689.

²⁵ B. NOWAKOWSKI, *Rozwiązanie...*, s. 81.

²⁶ J. GAUDEMET, *El matrimonio...*, s. 208.

naporem doktryny katolickiej, na temat małżeństwa i konieczności wyrażenia wolnej woli do zawarcia związku przez obie strony kontraktu małżeńskiego. Dopóki była jednak obecna, powodowała m.in. zawieranie tajnych małżeństw lub *in facie ecclesiae*, ale w stanie budzącym wątpliwości co do stanu woli kontrahenta wymaganego prawem kanonicznym. Autorzy podkreślają, że jeszcze w okresie, kiedy Hiszpanie odkrywali kontynent amerykański, na Starym Kontynencie dochodziło do przypadków zawierania małżeństw w opisanych wyżej okolicznościach²⁷.

Dużą rolę w zmianie świadomości społecznej w powyższym zakresie odegrała doktryna powstająca we wspomnianym już okresie kanonistyki klasycznej. Za pierwszego, który autorytatywnie deklarował, iż zgoda ojca (rodziców) nie jest elementem koniecznym do zawarcia małżeństwa, uznaje się Piotra Lombarda (Sent. IV, D. 28, 2). Spośród kanonistów opinię tą podzielali wówczas m.in. Roland Bandinelli, Rufin (Rufinus Magister), Jan z Faenzy, Szymon z Bisignano czy Huguccio²⁸. Także w XII w. papież Aleksander III deklarował, że bojaźń lub przymus uniemożliwiają ważne wyrażenie zgody na

²⁷ Na temat władzy ojca i rodziny w podejmowaniu decyzji o zawarciu małżeństwa i skutkach tejże w ówczesnym społeczeństwie Starego Kontynentu (np. zawieraniu tajnych małżeństw) por. m.in. M. FARGAS PEÑARROCHA, *Declarado en secreto. Matrimonio clandestino y consentimiento paterno en la Barcelona pretridentina*, Hispania Sacra LXXIII (2021), s. 419-430; A. FINCH, *Parental authority and the problem of clandestine marriage in the later middle ages*, Law and history review 8 (1990) nr 2, s. 189-204; CH. CHRISTENSEN-NUGUES, *Parental authority and freedom of choice: the debate on clandestinity and parental consent at the Council of Trent*, Sixteenth century journal XLV/1 (2014), s. 51-72; F. AZNAR GIL, *El consentimiento paterno o familiar para el matrimonio en la legislación eclesiástica ibérica bajomedieval (s. XII-XVI)*, Rivista internazionale di diritto comune 6 (1995), s. 127-151; A. RODRÍGUEZ SÁNCHEZ, *El poder familiar: la patria potestad en el Antiguo Régimen*, Chronica Nova 18 (1990), s. 365-380; R. WEIGAND, *Desarrollo y triunfo del principio del consentimiento en el derecho matrimonial de la iglesia*, Revista Española de Derecho Canónico 47 (1990), s. 53-67; A. PÉREZ RAMOS, *El matrimonio canónico en libertad: reflexiones al hilo de las fuentes históricas de su regulación*, Boletín de la Real Academia de Jurisprudencia y Legislación de las Illes Balears 4 (1999), s. 39-57.

²⁸ J. GAUDEMET, *El matrimonio...*, s. 208.

małżeństwo. Dlatego o wolę zawarcia go należy pytać wprost tego, który składa przysięgę małżeńską a nie inne osoby²⁹.

2. Zawarcie małżeństwa kanonicznego w szesnastowiecznej Ameryce

Jak zauważa znany hiszpański historyk Antonio Domínguez Ortiz, w czasie swojej pierwszej wyprawy Kolumb zetknął się ze stosunkowo prymitywną cywilizacją, którą on i jego towarzysze ocenili inaczej, niż uczyniłby to współczesny nam antropolog³⁰. Z kolei w czasie następnych wypraw Hiszpanie odkryli społeczeństwa Indian, które w wielu aspektach wręcz podziwiali. Postawa przybyłych ze Starego Kontynentu ludzi w stosunku do nowych kultur i rdzennych mieszkańców Nowego Świata była wypadkową wielu czynników, w pierwszych jednak dziesięcioleciach można byłoby ją określić mianem szoku kulturowo-cywilizacyjnego i próby zrozumienia tego, co tak bardzo różniło się od znanego im świata. Zresztą, z dużym prawdopodobieństwem można założyć, że podobne doświadczenie dotknęło ludność tubylczą³¹.

Nie inaczej było w przypadku małżeństwa, które na nowoodkrytych kontynentach odbiegało od związku ukształtowanego w Europie wielowiekową tradycją prawa rzymskiego i kanonicznego. Tradycja ta ukształtowała także konkretne rozumienie prawa naturalnego w odniesieniu do małżeństwa, które to rozumienie Europejczycy

---

²⁹ E. DÍAZ ÁLVAREZ, *El consentimiento paterno para contraer matrimonio de la real pragmática de 1776 al proyecto de Código Civil de 1836*, Anuario de la Facultad de Derecho. Universidad de Extremadura 36 (2000), s. 584.

³⁰ M. TUÑÓN DE LARA, VALDEÓN BARUGUE J., DOMÍNGUEZ ORTIZ A., *Historia Hiszpanii*, Kraków 1997, s. 213.

³¹ P. RYGUŁA, *La migración a las Américas a principios del siglo XVI como impulso de un gran debate sobre los derechos humanos*, w: P. RYGUŁA (red.), *Migration and human rights. Migración y derechos humanos*, Warszawa 2014, s. 144-145. O szoku cywilizacyjnym w XVI w. pisze także wprost S. GRUZIŃSKI, *El águila y el dragón. Desmesura europea y mundialización en el siglo XVI*, Ciudad de México 2018, s. 140 nn.

zaaplikowali do związków o charakterze małżeńskim, jakie spotkali na odkrytych terenach. Trudno się więc dziwić – pisze Ana de Zaballa – że pytania, które sobie stawiali, początkowo pozostawały bez odpowiedzi. Czy naturalnym jest związek między jednym mężczyzną a wieloma kobietami? Czy któraś z nich jest legalną żoną wspomnianego mężczyzny? Czy w ramach prawa naturalnego mieści się związek o charakterze małżeńskim między bliskimi krewnymi, w tym między najbliższym rodzeństwem? Odpowiedzi na te i inne pytania związane z małżeństwem, wypracowano z biegiem czasu w ramach synodów miejscowego Kościoła, ale przede wszystkim poprzez odwołanie się do Stolicy Apostolskiej. Podstawowa zaś kwestia dotyczyła możliwości rozwiązania wspomnianych związków *in favorem fidei*, na mocy władzy Biskupa Rzymu³².

2.1. Małżeństwa między Hiszpanami a ludnością autochtoniczną

Rzeczywistością, o której nieco rzadziej wspominają opracowania z zakresu prawa kanonicznego, a którą bardziej obszernie analizują prace z zakresu historii (w tym historii prawa hiszpańskiego, międzynarodowego) to kwestia relacji między przybyłymi z Europy a osobami pochodzącymi z Nowego Świata, w tym relacji małżeńskich. Historycy podkreślają, że w pierwszym okresie, związanym z odkryciami geograficznymi, znaczącą większość wśród przybyszów stanowili mężczyźni, którzy z miejscowymi kobietami wchodzili niejednokrotnie w związki nieregularne. Stąd działania zarówno po stronie monarchii, jak i Kościoła, w celu umożliwienia Hiszpanom zawierania legalnych małżeństw z autochtonami. W tym celu, na pierwszym miejscu podjęto kroki, aby na płaszczyźnie prawa uznać ludność Nowego Świata za poddanych monarchii, z ich prawami i obowiązkami. Między innymi, w czasie i miejscu, o którym mowa, królowa Izabela czyniła starania zmierzające do zniesienia niewolnictwa wśród Indian; kwestii mającej niewątpliwie wpływ

---

³² A. DE ZABALLA, *Matrimonio (DCH)*, Max Planck Institute for European Legal History. Research Paper Series” 15 (2018), s. 2.

na możliwość zawierania małżeństwa³³. Już w latach 1512-1513 dla terytoriów zamorskich wprowadzono tzw. *Prawa z Burgos* (*Leyes de Burgos*)³⁴, którymi to zapoczątkowano długi proces legislacji regulującej status prawny ludności autochtonicznej. Regulacje dotyczące terytoriów zamorskich imperium hiszpańskiego i zamieszkującej je ludności, z biegiem czasu, na polecenie Karola II, zebrano w jeden zbiór tzw. *Recopilación de Leyes de los Reynos de Indias* (lub *Leyes de Indias*), promulgowany 1 listopada 1681 r.³⁵

Niemal równolegle do wspomnianego wyżej zbioru praw, dekretem królewskim Ferdynanda II Aragońskiego z 1514 r. wprowadzono

---

³³ Należy pamiętać, że w ówczesnej Europie istniało nadal niewolnictwo, czego przykładem może być niewola słynnego Miguela Cervantesa, autora noweli *Don Quijote de la Mancha* oraz jego brata Rodrigo, którzy więci zostali do niewoli przez turecki statek w czasie morskiej podróży niedaleko Marsylii. Odmienność świadomości ówczesnego społeczeństwa w stosunku do nam współczesnej, w omawianym zakresie pokazuje zachowanie admirała Gonzalo Gómeza, także spokrewnionego z rodziną Cervantes, który swego czasu obdarował członków swojej rodziny niewolnikami. Według niektórych autorów, tylko w ówczesnej Hiszpanii było ok. 100 tys. niewolników. P. RYGUŁA, *La migración...*, s. 149. Na temat niewolnictwa we wspomnianym wyżej okresie por. m.in. E. MIRA CABALLOS, *El descubrimiento de Europa. Indígenas y mestizos en el Viejo Mundo*, Barcelona 2023, s. 72 nn. Biorąc powyższe pod uwagę, z tym większym uznaniem należy podejść do działań królowej Izabeli, która w 1500 r. wydała dekret nadający wolność wszystkim Indianom sprzedanym do tego momentu w niewolę w Hiszpanii i nakazującym umożliwienie im powrotu do ziem, z których zostali więci. Dekret ten znosił także niewolnictwo na terenach amerykańskich wśród ludności tubylczej, z pewnymi wyjątkami, np. antropofagii czy więci do niewoli przez inne plemię. Abolicja niewolnictwa na wszystkich terytoriach Hiszpanii i w stosunku do wszystkich osób, nastąpiła dopiero na mocy ustawy z 13 lutego 1880 r. R. SÁNCHEZ DOMINGO, *Las Leyes de Burgos de 1512 y la doctrina jurídica de la conquista*, Revista Jurídica de Castilla y León 28 (2012), s. 23.

³⁴ Dla wspomnianego wyżej zbioru praw używana była także nazwa *Przepisy królewskie wydane w celu dobrego zarządu i traktowania Indian* (Los Reales Ordenanzas dadas para el buen Regimiento y Tratamiento de los Indios). Na temat *Leyes de Burgos* por. m.in. R. SÁNCHEZ DOMINGO, *Las Leyes de Burgos...*, s. 1-55.

³⁵ *Recopilación de Leyes de los Reynos de Indias, mandadas imprimir y publicar por la Magestad Católica del Rey Don Carlos II nuestro Señor*, Madrid 1791. Całość przytoczonego *corpus iuris* znaleźć można na stronie Agencia Estatal Boletín Oficial del Estado: https://www.boe.es/biblioteca_juridica/publicacion.php?id=PUB-LH-1998-62 [dostęp 26.04.2025].

możliwość zawierania małżeństw kanonicznych między Europejczykami i mieszkańcami Nowego Świata. Dekret ten wpisywał się w politykę imperialną królów katolickich (Izabeli i Ferdynanda), którzy terytoria amerykańskie prawie od samego początku traktowali nie w kategoriach kolonii, ale wicekrólestw³⁶, a osoby je zamieszkujące jako swoich poddanych. Spoiwem tak wielu ziem i ludów, różniących się pod względem kultury i rasy, miały być przede wszystkim osoba władcy, wspólna religia oraz oparta na niej wspólna kultura (w tym kultura prawna)³⁷. Stąd działania korony hiszpańskiej zmierzające do zawierania kanonicznych małżeństw między ludnością pochodzącą z obu stron oceanu. Małżeństwo takie postrzegane było przede wszystkim jako element integrujący, z drugiej – jako element tożsamości, kultury prawnej Hiszpanii i Europy, z trzeciej – jako istotny element działalności misyjnej Kościoła i monarchii katolickiej.

Anonimowy obraz z 1718 r. znajdujący się w Muzeum Pedro de Osma w Limie zatytułowany *Matrimonios de Martín de Loyola con Beatriz Ñusta y de Juan de Borja con Lorenza Ñusta de Loyola* przedstawia dwa małżeństwa; oba między pochodzącym z rodu arystokratycznego Hiszpanem i wywodzącą się z miejscowej arystokracji Indianką. Dwaj mężczyźni to Martín García de Loyola, prawnuk św. Ignacego de Loyoli, gubernator Chile, drugi – Jan Borgia, spokrewniony z św. Franciszkiem Borgią. Z kolei żony hiszpańskich arystokratów pochodziły z arystokratycznych rodów w imperium Inków. Potomstwo z tych małżeństw uznawano za należące do arystokracji zarówno w środowisku hiszpańskim, jak i autochtonicznym³⁸. Małżeństwa między Europejczykami i rodowitymi mieszkańcami

---

³⁶ Kategoria podziału terytorialnego na wicekrólestwa (*virreinos*), którym wicekról (*virrey*) rządził w imieniu króla, stosowana była już przed odkryciem Ameryki, na kontynencie europejskim, np. Wicekrólestwo Sardynii (1417-1720) czy Wicekrólestwo Sycylii (1415-1713). Po 1492 r. na terytoriach amerykańskich powstało najpierw Wicekrólestwo Indii (1492-1535), a z biegiem czasu wicekrólestwa: Nowej Hiszpanii, Peru, Nowej Grenady i Rio de la Plata.

³⁷ P. RYGUŁA, *Wolność religijna w Hiszpanii na tle przemian społeczno-politycznych w latach 1931-1992*, Katowice 2009, s. 26-28.

³⁸ J.L. LÓPEZ-LINARES, *España. La primera globalización*, Barcelona 2022, s. 122.

terytoriów amerykańskich, na które zezwalał wspomniany wyżej dekret królewski, zawierane były oczywiście nie tylko między przedstawicielami arystokratycznych rodów. Możliwość taka stworzona była przede wszystkim dla tych, którzy przybyli do Nowego Świata z decyzją pozostania w nim na stałe, a nie posiadając rodziny w Europie mogli w Ameryce legalnie zawrzeć małżeństwo.

2.2. Małżeństwa ludności autochtonicznej

Podstawowym problemem w zakresie prawa małżeńskiego zarówno z perspektywy misyjnego Kościoła, jak i korony hiszpańskiej, była jednak kwestia związków małżeńskich ludności autochtonicznej; chociażby tylko ze względu na samą liczbę tworzących te związki osób³⁹. Pytanie podstawowe jakie stawiano brzmiało: czy naturalne dla miejscowej ludności małżeństwo można uznać za zgodne z prawem naturalnym w rozumieniu tradycji prawa europejskiego? Tak ujęta kwestia umożliwiła w XVI w. na płaszczyźnie małżeńskiego prawa kanonicznego postawienie pytania o możliwość rozwiązywania wspomnianych małżeństw *in favorem fidei* na mocy władzy Biskupa

---

³⁹ Mając bowiem na myśli ilość Hiszpanów, którzy zdecydowali się emigrować na odkryte tereny Ameryki, należy zdać sobie sprawę, że początkowo były to bardzo niewielkie liczby. Specjalista w zakresie historii ekonomii, Ramón Carande, podaje liczbę tych, którzy zdecydowali się na stałą emigrację za ocean pół wieku po odkryciach Kolumba. W roku 1548 było to 21 osób, w 1549 – 43, w 1550 – 59 i w 1551 – 38 osób. Dane te oparł na oficjalnych dokumentach *Casa de Contratación* w Sewilli, instytucji, która kontrolowała przepływ towarów i osób po szlakach Oceanu Atlantyckiego. Liczby te wskazują – komentuje francuski historyk Jean Dumont – jak niewielu Hiszpanów emigrowało w początkowych dziesięcioleciach pod odkryciu Ameryki na nowy kontynent. W XVI w. Hiszpanie emigrowali głównie do bogatych, także będących pod władzą hiszpańskich Habsburgów Niderlandów czy Italii. Dopiero w późniejszym czasie, gdy zamorskie wicekrólestwa wzbogaciły się, przyciągnęły większą liczbę Europejczyków. R. CARANDE, *Carlos V y sus banqueros*, Barcelona 1977, t. I, s. 24; J. DUMONT, *El amanecer de los derechos del hombre. La controversia de Valladolid*, Madrid 2009, s. 26-27.

Rzymu⁴⁰. Alonso Gutiérrez⁴¹ twierdził, że małżeństwo naturalne nie było do tej pory przedmiotem takiego zainteresowania ze strony doktryny, ponieważ nie zetknięto się wcześniej z takimi przypadkami i w takiej ilości, jak miało to miejsce w Nowym Świecie⁴².

Już od 1524 r., w ramach zgromadzeń osób odpowiedzialnych za działalność Kościoła na terenach misyjnych Ameryki⁴³, podjęto temat małżeństw rdzennej ludności w kontekście poligamii i plemiennych zwyczajów rozwodowych. W wyniku tego i kolejnych zgromadzeń, zwrócono się do króla Hiszpanii wskazując na konieczność interwencji Stolicy Apostolskiej, w celu nadania Kościołowi na rzeczonych terenach konkretnych uprawnień, umożliwiających udzielanie dyspens w zakresie zawierania małżeństw kanonicznych. Stolica Apostolska zareagowała na zaistniałą sytuację w formie trzech konstytucji papieskich: *Altitudo divini consilii* papieża Pawła III z 1 czerwca 1537 r., *Romani Pontificis* papieża Piusa V z 2 sierpnia 1571 r. i *Populis ac nationibus* papieża Grzegorza XIII z 25 stycznia 1585 r.⁴⁴

W konstytucji *Altitudo*⁴⁵ papież przewidywał dwa przypadki. W pierwszym nakazywał nieochrzczonego mężczyźnie będącemu w związku z wieloma kobietami, aby po jego nawróceniu pozostał

⁴⁰ U. NAVARRETE, *Privilegio de la fe...*, s. 256-257; IDEM, *Favor fidei e salus animarum*, Jus. Rivista di scienze giuridiche 27 (1980), nr 1-2, s. 300-301; B. NOWAKOWSKI, *Rozwiązanie...*, s. 83-84.

⁴¹ Znany pod zakonnym imieniem Alonso de Veracruz, augustianin, teolog i prawnik, który odegrał wiodącą rolę w ustanowieniu szkolnictwa wyższego i obronie praw ludności tubylczej w wicekrólestwie Nowej Hiszpanii.

⁴² ALONSO DE VERACRUZ, *Speculum Conivgiorum, Salamanticae*, Excudebat Andreas à Portonariis S.C.M. Typographus, 1562, Pars II, Introducción, s. 264.

⁴³ Początkowo zgromadzenia te nie miały jeszcze charakteru synodów lokalnych Kościołów. Pierwsze trzy stolice biskupie powstały w Santo Domingo, mieście Meksyk i w Limie. Pierwszy synod meksykańskiego Kościoła zebrał się z 1555 r.

⁴⁴ Na temat wspomnianych trzech konstytucji papieskich por. V. ABASCAL ROJO, „*Altitudo Divini Consilii*”, „*Romani Pontificis*” y „*Populis ac nationibus*”, *tres constituciones papales del siglo XVI: su primera recepción y su relación con la disolución del matrimonio en favor de la fe*, Roma 2016.

⁴⁵ PAULUS III, *Constitutio Altitudo divini consilii*, 1 VI 1537, w: H. DENZINGER, *Enchiridion symbolorum definitionem et declarationem de rebus fidei et morum*, Bologna 2009, nr 1497, s. 636.

z tą, z którą związał się na sposób małżeński jako pierwszą (według prawa naturalnego – prawowitą) a pozostałe oddalił. W drugim przypadku, kiedy mężczyzna nie potrafił określić, z którą związał się jako pierwszą, po nawróceniu konstytucja zezwalała mu wybrać jedną z kobiet, spośród tych, z którymi pozostawał w związku poligamicznym, a pozostałe opuścić. W takim wypadku rodziły się jednak zasadnicze trudności w interpretacji papieskiego przepisu. Biorąc pod uwagę różnice w sposobie zawierania związku i realizacji pożycia małżeńskiego w Europie i Ameryce przedkolumbijskiej zakładano, że możliwa jest sytuacja, w której konkretny mężczyzna może nie potrafić stwierdzić, która z kobiet była chronologicznie pierwszą, z którą rozpoczął on życie na sposób małżeński⁴⁶. Wątpliwość odnosiła się jednak do sytuacji, w której mężczyzna zdawał sobie sprawę, która z kobiet była jego naturalną żoną a wybierał inną spośród tych, które współtworzyły z nim poligamiczny związek. Czy łaska udzielona przez papieża w takim przypadku była skuteczna?

Jak słusznie zauważa Bartosz Nowakowski, zasadniczo w literaturze z okresu, którego dotyczy to opracowanie trudno znaleźć jakiegokolwiek odpowiedzi na tak postawione pytanie⁴⁷. Zbigniew Piłat wskazuje, że konstytucja papieska, mówiąc o ignorancji czy „niepamięci” co do kobiety, z którą jako pierwszą mężczyzna wszedł w relacje o charakterze naturalnie małżeńskim, nie precyzuje ani wagi, ani stopnia rzeczony niewiedzy⁴⁸. Rzeczona „niepamięć” – pomimo, że papież nie mówi o tym wprost – stanowiła jednak, w drugim z zawartych w dokumencie papieskim przypadków, warunek *sine que non* udzielanej łaski.

W przypadku „niepamięci” domagano się zewnętrznego wyrażenia konsensusu małżeńskiego. W sytuacji bowiem, gdy konkretny mężczyzna nie był w stanie określić czy kobieta, z którą chce pozostać

---

⁴⁶ Taka możliwość mogła m.in. zaistnieć, jeśli w tym samym czasie pod dachem konkretnego mężczyzny zamieszkała więcej niż jedna kobieta.

⁴⁷ B. NOWAKOWSKI, *Rozwiązanie...*, s. 85.

⁴⁸ Mówiąc o ignorancji mężczyzny w powyższym zakresie, konstytucja używa wyrażenia *non recordantur quam primo acceperint*. Por. Z. PIŁAT, *Rilevanza...*, s. 51.

w związku małżeńskim jest tą, która ze względu na pierwszeństwo czasowe jest jego naturalną małżonką, domagano się złożenia przysięgi małżeńskiej, niejako warunkowo. W sytuacji zaś, gdy takiej „niepamięci” nie było, zakładano, że nie było konieczności ponownego wyrażania zgody na małżeństwo, gdyż zgoda ta nadal istniała. Niemniej jednak – wskazuje wspomniany już Zbigniew Piłat – także i w tym przypadku niejednokrotnie dochodziło do ponownego, publicznego wyrażenia zgody, aby w ten sposób promować kulturę prawną przeciwną poligamii⁴⁹.

Zasadniczą ideą konstytucji papieskiej było więc pozostanie nowo ochrzczonego w związku małżeńskim z tylko jedną kobietą i zaprzestanie życia na sposób małżeński z tymi, z którymi pozostawał on wcześniej w związku poligamicznym. Nie oznaczało to zawsze zaprzestania wspólnego zamieszkania z nimi, szczególnie wtedy, gdy rozstanie to oznaczałoby pozbawienie opieki osób starszych, chorych, a więc niewypełniania obowiązków, które także wynikają ze zobowiązań naturalnych⁵⁰.

Analizując przepisy zawarte we wspomnianej konstytucji, uważny lektor z pewnością zauważy, że nie zawiera ona odniesienia do przywileju pawłowego, ponieważ zawarte w niej regulacje nie przystają do średniowiecznych rozwiązań opartych na rzeczowej instytucji prawa kanonicznego. Przywilej ten dotyczył bowiem zasadniczo związku monogamicznego, dominującego w średniowiecznej Europie, w którym to związku osoba nieochrzczone opuszczała nowo ochrzczone lub żyła z nią w sytuacji obrazu Stwórcy. Tymczasem w hipotezie przepisu zawartego w konstytucji *Altitudo* inicjatywa opuszczenia pozostaje po stronie nawróconej. W okolicznościach misji amerykańskich niejednokrotnie dochodziło także do zaniechania interpelacji, m.in. ze względu na brak możliwości zlokalizowania konkretnej osoby (np. w wypadku niewolników)⁵¹. Należy więc przyjąć, że we wspomnianej

---

⁴⁹ Z. PIŁAT, *Rilevanza...*, s. 52.

⁵⁰ A.M. ABATE, *Lo scioglimento del vincolo coniugale nella giurisprudenza ecclesiastica*, Napoli 1972, s. 145.

⁵¹ U. NAVARRETE, *Privilegio de la fe...*, s. 260-261.

konstytucji nie mamy do czynienia z aplikacją przywileju pawłowego, ale przypadkiem zastosowania pełnej władzy papieskiej *in favorem fidei*⁵².

Kolejnym krokiem w kierunku poszerzenia przywileju na korzyść wiary bez odwoływania się do wypracowanych wcześniej rozwiązań prawnych właściwych przywilejowi pawłowemu była konstytucja papieża Piusa V – *Romani Pontificis* z 2 sierpnia 1571 r.⁵³ Przepisy w niej zawarte aplikowane były do sytuacji, w której nowonawróceni Indianie⁵⁴ po przyjęciu wiary i chrzcie, pragnęli pozostać w kanonicznym małżeństwie z tą kobietą z dotychczasowego związku poligamicznego, która także przyjęła chrzest. Nie zawsze zaś była to ta, która z perspektywy prawa naturalnego była prawowitą małżonką. Część duchowieństwa pracująca w warunkach misyjnych Nowego Świata wyrażała wątpliwości nie tylko co do możliwości zawierania takich małżeństw, ale także – gdy zostały już zawarte – co do ich ważności⁵⁵. We wspomnianej konstytucji Pius V zezwolił na ich zawieranie, jednak tylko wtedy, gdy wybrana przez nawróconego kobieta przyjęła chrzest przed zawarciem związku i w konsekwencji wchodziła w związek sakramentalny⁵⁶.

Usiłując stanowić prawo dla konkretnej sytuacji, zastosowane w konstytucji papieskiej rozwiązanie zrodziło pytanie: czy w sytuacji gdy naturalna (czyli chronologicznie pierwsza) żona także zamierza przyjąć wiarę i ochrzcić się lub już jest ochrzczone, nawrócony nadal może wybrać na kanoniczną małżonkę inną osobę? Ze względu na

---

⁵² G. DZIERŻON, *Privilegium fidei...*, s. 92.

⁵³ PIUS V, *Constitutio Romani Pontificis*, 2 VIII 1571, w: H. DENZINGER, *Enchiridion symbolorum definitionum et declarationum de rebus fidei et morum*, Bologna 2009, nr 1983, s. 774-776.

⁵⁴ W konstytucji mowa jest o Indianach i ich sytuacji małżeńskiej związanej z nawróceniem jako tych, dla których przepisy te zostają wydane. Stąd wniosek Urbano Navarrete, że rzeczony dokument papieski nie miał charakteru powszechnego, lecz partykularny. U. NAVARRETE, *Privilegio de la fe...*, s. 264-265.

⁵⁵ W. KOWAL, W.H. WOESTMAN, *Special Marriage Cases and Procedures: ratified and Non-Consummated Marriage, Pauline Privilege, Favour of the Faith, Separation of Spouses, Validation, Presumed Death*, Ottawa 2008, s. 73-74.

⁵⁶ Przyjęcie chrztu przez obie strony nie musiało dokonać się równocześnie.

brak jednoznacznej odpowiedzi na to pytanie, praktyka misyjnego Kościoła pozostawała niejednorodna. Jeszcze w latach trzydziestych XIX w. biskup Quebecu, sugerował Kongregacji Świętego Oficjum możliwość pominięcia małżonki naturalnej w wypadku przyjęcia przez nią chrztu. Sugestie tą argumentował wskazując, że konstytucja papieska nie mówi *explicite* o konieczności związania się z pierwszą żoną, ale wskazuje na możliwość wyboru spośród tych kobiet, które chcą przyjąć chrzest. Odpowiedź Kongregacji była jednoznaczna: wybór innej niż chronologicznie pierwsza może nastąpić tylko wtedy, gdy ta nie chce się ochrzcić⁵⁷. Odpowiedź ta była zbieżna z treścią orzeczenia Kongregacji Rozkrzewiania Wiary z 1756 r., w tej samej kwestii⁵⁸.

W końcu – zamykając perspektywę analizy zagadnienia w granicach XV w. – Stolicy Apostolskiej przyszło rozwiązać problem, związany z małżeństwami niewolników, jaki pojawił się wraz z narastaniem zapotrzebowania na siłę roboczą na amerykańskich terenach monarchii hiszpańskiej w drugiej połowie XVI w. Zapotrzebowanie to spowodowało napływ ludności z Afryki do Nowego Świata. Rozbite – niejednokrotnie w sposób ostateczny – małżeństwa tych osób oraz pragnienie wejścia w nowe związki w Ameryce, zrodziło sytuację, z którą przyszło się zmierzyć prawodawcy kościelnemu za pontyfikatu Grzegorza XIII. Konstytucja papieska *Populis ac nationibus* z 25 stycznia 1585 r.⁵⁹ odpowiadała na sytuację życiową przede wszystkim niewolników, którzy wywiezieni siłą z miejsc swojego

⁵⁷ CONGREGATIO SANCTI OFFICII, *Resposa*, 8VI 1836, w: P. GASPARRI, *Codicis Iuris Canonici Fontes*, vol. IV, Polyglottis Vaticanis 1936, s. 874, s. 159-160.

⁵⁸ CONGREGATIO PROPAGANDA FIDE, *Instructio*, 15 II 1756, w: P. GASPARRI, *Codicis Iuris Canonici Fontes*, vol. VII, Polyglottis Vaticanis 1935, n. 4520, s. 59. W praktyce problem polegający na zawieraniu małżeństw z pominięciem małżonki naturalnej, w sytuacji, kiedy ta wyrażała chęć przyjęcia chrztu, starano się rozwiązać poprzez udzielanie zezwolenia papieża lub ordynariusza, który (w wypadku ordynariusza) – pisze A.M. Abate – udzielał go na podstawie indultu Stolicy Apostolskiej. A.M. ABATE, *Lo scioglimento...*, s. 151-153.

⁵⁹ GREGORIUS XIII, *Constitutio Populis ac nationibus*, 25 I 1585, w: *Codex Iuris Canonici. Praefatione, fontium annotatione et indice analytico-alphabetico ab emo Petro Card. Gasparri auctus*, Typis Polyglottis Vaticanis 1948, s. 812.

dotychczasowego życia, wyrwani zostali także ze swoich naturalnych małżeństw. Z upływem czasu, w nowym miejscu zamieszkania i po nawróceniu na chrześcijaństwo oraz przyjęciu chrztu pragnęli oni wstąpić w związek z osobą już ochrzczonej.

Małżeństwa naturalne zawarte przed przyjęciem chrztu Kościół uważał oczywiście za ważne, pomimo rozdzielenia geograficznego małżonków. Papież dostrzegał jednak praktyczną niemożliwość zastosowania przywileju pawłowego w powyższej sytuacji, oznaczającego przecież konieczność interpelacji⁶⁰. Na mocy wspomnianej konstytucji papieskiej udzielił więc ordynariuszom miejsca, proboszczom oraz jezuickim spowiednikom prawa udzielania dyspensy od konieczności interpelacji drugiego małżonka⁶¹. Istota konstytucji papieża Grzegorza XIII polega więc na możliwości rozwiązania małżeństwa naturalnego osób nieochrzczonych, z których jedna przyjmuje chrzest, ale ze względu na brak możliwości kontaktu z osobą nieochrzczonej, dyspensowana jest od konieczności dokonania interpelacji. W analizowanym przypadku nie ma też mowy o odejściu osoby niewierzącej lub sytuacji pozostawania w związku z nawróconą na chrześcijaństwo, ale w sytuacji obrazy Stwórcy.

Zakończenie

Trudno nie dostrzec, że okoliczności w jakich przyszło prowadzić działalność misyjną Kościołowi katolickiemu w Nowym Świecie, niejednokrotnie odstawały od tych, w jakich wypracowano wcześniej w Europie doktrynę dotyczącą przywileju pawłowego. Postawiły one prawodawcę kościelnego przed koniecznością ponownego zastanowienia się nad istotą małżeństwa naturalnego oraz takimi przymiotami związku małżeńskiego jak jedność i nierozzerwalność.

---

⁶⁰ Konstytucja mówi wprost o trudnościach w przeprowadzeniu interpelacji wynikających z oddalenia od miejsca zamieszkania naturalnego małżonka, niebezpieczeństw, jakie istnieją na terenie jego zamieszkania czy też wręcz nieznajomości tego miejsca po dłuższym przebywaniu konkretnego niewolnika w Ameryce.

⁶¹ B. NOWAKOWSKI, *Rozwiązanie...*, s. 94-95.

Zastosowane przez prawodawcę kościelnego do nowych warunków rozwiązania prawne, nadal na celu miały dobro wiary osób chcących przyjąć chrzest i zawrzeć małżeństwo kanoniczne. Tworzone więc były nadal *in favorem fidei*. Odbiegały jednak od przywileju opartego na biblijnym tekście św. Pawła, który wraz z odkryciem Ameryki Europejczycy przywieźli z sobą na drugi brzeg Oceanu Atlantyckiego. Z perspektywy zaś prawa państwowego i międzynarodowego, regulacje kanoniczne wprowadzone w wicekrólestwach Hiszpanii przyczyniły się do upowszechnienia idei małżeństwa jako trwałego związku, zawieranego według określonej prawem formy przez jednego mężczyznę i jedną kobietę.

Niniejsze opracowanie z pewnością nie jest wyczerpującą analizą zagadnienia wprowadzenia na nowoodkryte tereny imperium korony hiszpańskiej małżeństwa kanonicznego. Jest wprowadzeniem do tematu, który wymaga pogłębionego studium w takich aspektach jak: dokładna analiza treści konstytucji papieskich wydanych w XVI w. oraz wątpliwości, jakie powstały w czasie ich interpretacji i aplikacji, rola lokalnych synodów zarówno w procesie wskazywania istniejących problemów, jak i aplikowania powstających regulacji kanonicznych, rola wspomnianych synodów w tworzeniu prawa dla konkretnych Kościołów lokalnych, wpływ przepisów tworzonych dla konkretnego miejsca i czasu na prawo powszechne Kościoła. Ciekawym tematem, wskazanym tylko w niniejszym tekście, byłaby także analiza wpływu wprowadzenia małżeństwa kanonicznego w Nowym Świecie na rozumienie ewolucji prawnej instytucji małżeństwa także z perspektywy niekanonicznej.

Bibliografia

Źródła

ALONSO DE VERACRUZ, *Speculum Conivgiorum, Salamanticae*, Excudebat Andreas à Portonariis S.C.M. Typographus, 1562.

AMBROSIASTER, *In Epistolam B. Pauli ad Corinthios Primam*, PL 17, 194-290.

Codex Iuris Canonici auctoritate Joannis Pauli PP. II promulgatus, 25.01.1983, AAS 75 (1983), pars II, s. 1-317. Tekst polski: *Kodeks prawa kanonicznego. Przekład polski zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu*, Pallottinum 1984.

- Codex Iuris Canonici Pii X Pontificis Maximi iussu digestus Benedicti Papae XV auctoritate promulgatus. Praefatione, fontium annotatione et indice analytico-alphabetico ab emo Petro Gasparri auctus*, Typis Polyglottis Vaticanis 1948.
- CONGREGATIO PROPAGANDA FIDE, *Instructio*, 15 II 1756, w: P. GASPARRI, *Codicis Iuris Canonici Fontes*, vol. VII, Polyglottis Vaticanis 1935, n. 4520, s. 59.
- CONGREGATIO SANCTI OFFICII, *Resposa*, 8VI 1836, w: P. GASPARRI, *Codicis Iuris Canonici Fontes*, vol. IV, Polyglottis Vaticanis 1936, s. 874, s. 159-160.
- GRATIANUS, *Discordantium canonum concordia*, w: GREGORIUS XIII, *Corpus Iuris Canonici*, Halae Magdeburgicae 1747.
- HUGO DE S. VICTORE, *De sacramentis christianae fidei*, lib. II, PL 176, 371-618.
- INNOCENTIUS III, *Gaudeamus in Domino*, w: GREGORIUS XIII, *Corpus Iuris Canonici*, Halae Magdeburgicae 1747.
- PIUS V, *Constitutio Romani Pontificis*, 2 VIII 1571, w: H. DENZINGER, *Enchiridion symbolorum definitionum et declarationum de rebus fidei et morum*, Bologna 2009, nr 1983, s. 774-776.
- PAULUS III, *Constitutio Altitudo divini consili*, 1 VI 1537, w: H. DENZINGER, *Enchiridion symbolorum definitionum et declarationum de rebus fidei et morum*, Bologna 2009, nr 1497, s. 636.
- Recopilación de Leyes de los Reynos de Indias, mandadas imprimir y publicar por la Magestad Católica del Rey Don Carlos II nuestro Señor*, Madrid 1791.
- PETRUS LOMBARDUS, *Sententiarum Libri Quatuor*, lib. IV, PL 192, 836-962.
- ROBERTUS PULLUS, *Sententiarum libri octo*, lib. VII, cap. XXIX, PL 186, 911-960.

Literatura

- ABASCAL ROJO V., „*Altitudo Divini Consilii*”, „*Romani Pontificis*” y „*Populis ac nationibus*”, *tres constituciones papales del siglo XVI: su primera recepción y su relación con la disolución del matrimonio en favor de la fe*, Roma 2016.
- ABATE A.M., *Lo scioglimento del vincolo coniugale nella giurisprudenza ecclesiastica*, Napoli 1972.
- AMBROZJASTER, *Komentarz do Listu Św. Pawła do Rzymian*, tłum. i oprac.: J. SUŁOWSKI, Kraków 2001.
- AMBROZJASTER, HIERONIM, PELAGIUSZ, *Komentarze de Listu św. Pawła do Tytusa*, tłum. i oprac.: A. BARON, Kraków 2003.
- AZNAR GIL F., *El consentimiento paterno o familiar para el matrimonio en la legislación eclesiástica ibérica bajomedieval (s. XII-XVI)*, *Rivista internazionale di diritto comune* 6 (1995), s. 127-151.
- CARANDE R., *Carlos V y sus banqueros*, Barcelona 1977.
- CHRISTENSEN-NUGUES CH., *Parental authority and freedom of choice: the debate on clandestinity and parental consent at the Council of Trent*, *Sixteenth century journal* XLV/1 (2014), s. 51-72.
- CONDE CID J.C., *Privilegio paulino*, w: J. OTADUY, A. VIANA, J. SEDANO (red.), *Diccionario General de Derecho Canónico*, Pamplona 2012, vol. VI, s. 483-487.

- DÍAZ ÁLVAREZ E., *El consentimiento paterno para contraer matrimonio de la real pragmática de 1776 al proyecto de Código Civil de 1836*, Anuario de la Facultad de Derecho. Universidad de Extremadura 36 (2000), s. 579-622.
- DUMONT J., *El amanecer de los derechos del hombre. La controversia de Valladolid*, Madrid 2009.
- DUSSEL E., 1492. *El encubrimiento del otro. Hacia el origen del „mito de la Modernidad”*, La Paz 1994.
- DZIERŻON G., *Privilegium fidei w kanoniczny prawie małżeńskim*, Ius Matrimoniale 10 (16) 2005, s. 85-118.
- ESMEIN A., GÉNESTAL R., DAUVILLIER J., *Le Mariage en droit canonique*, Paris 1929-1935.
- FARGAS PEÑARROCHA M., *Declarado en secreto. Matrimonio clandestino y consentimiento paterno en la Barcelona pretridentina*, Hispania Sacra LXXIII (2021), s. 419-430.
- FINCH A., *Parental authority and the problem of clandestine marriage in the later middle ages*, Law and history review 8 (1990) nr 2, s. 189-204.
- FORNÉS J., *Comentario al c. 1143*, w: A. MARZOA, J. MIRARS, R. RODRÍGUEZ-OCAÑA (red.), *Comentario exegetico al Codigo de Derecho Canónico*, Pamplona 1983, vol. III, s. 1554-1556.
- GAUDEMET J., *El matrimonio en Occidente*, Madrid 1993.
- GHIRARDI M., IRIGOYEN LÓPEZ A., *El matrimonio, el concilio de Trento e Hispanoamérica*, Revista de Indias LXIX/246 (2009), s. 241-272.
- GÓMEZ HOYOS R., *La Iglesia de América en las Leyes de Indias*, Madrid 1961.
- GRUZINSKI S., *El águila y el dragón. Desmesura europea y mundialización en el siglo XVI*, Ciudad de México 2018.
- HERA A. DE LA, *Iglesia y corona en la América española*, Madrid 1992.
- KOWAL W., WOESTMAN W.H., *Special Marriage Cases and Procedures: ratified and Non-Consummated Marriage, Pauline Privilege, Favour of the Faith, Separation of Spouses, Validation, Presumed Death*, Ottawa 2008.
- LÓPEZ-LINARES J.L., *España. La primera globalización*, Barcelona 2022.
- MIRA CABALLOS E., *El descubrimiento de Europa. Indígenas y mestizos en el Viejo Mundo*, Barcelona 2023.
- NAVARRETTE U., *Favor fidei e salus animarum*, Jus. Rivista di scienze giuridiche 27 (1980), nr 1-2, s. 60-88.
- NAVARRETE U., *Privilegio de la fe: Constituciones pastorales del siglo XVI. Evolución posterior de la práctica de la Iglesia en la disolución del matrimonio de infieles*, w: AA.VV., *El vínculo matrimonial: Divorcio o indisolubilidad?*, Madrid 1978, s. 239-304.
- NOWAKOWSKI B., *Rozwiązanie małżeństwa in favorem fidei. Źródła, ewolucja, aktualne normy*, Poznań 2013.
- PÉREZ RAMOS A., *El matrimonio canónico en libertad: reflexiones al hilo de las fuentes históricas de su regulación*, Boletín de la Real Academia de Jurisprudencia y Legislación de las Illes Balears 4 (1999), s. 39-57.

- PIŁAT Z., *Rilevanza giuridica delle interpellazioni e delle cauzioni nello scioglimento del matrimonio*, Roma 2007.
- RINCÓN T., *El matrimonio, misterio y signo, Siglos IX-XIII*, Pamplona 1971.
- RODRÍGUEZ SÁNCHEZ A., *El poder familiar: la patria potestad en el Antiguo Régimen*, *Chronica Nova* 18 (1990), s. 365-380.
- RYGUŁA P., „*Concordia discordantium canonum*” Gracjana w kontekście sporu między „*imperium*” i „*sacerdotium*” średniowiecznej Europy, *Opolskie Studia Administracyjno-Prawne* 15 (2017) nr 2, s. 23-35.
- RYGUŁA P., *La migración a las Américas a principios del siglo XVI como impulso de un gran debate sobre los derechos humanos*, w: P. RYGUŁA (red.) *Migration and human rights. Migración y derechos humanos*, Warszawa 2014, s. 135-167.
- RYGUŁA P., *Wolność religijna w Hiszpanii na tle przemian społeczno-politycznych w latach 1931-1992*, Katowice 2009.
- SÁNCHEZ DOMINGO R., *Las Leyes de Burgos de 1512 y la doctrina jurídica de la conquista*, *Revista Jurídica de Castilla y León* 28 (2012), s. 1-55.
- TERRÁNEO S., *Derecho canónico indiano: una hipótesis sobre su naturaleza y contenido*, *Revista de Historia del Derecho* 46 (2013), s. 99-110.
- WEIGAND R., *Desarrollo y triunfo del principio del consentimiento en el derecho matrimonial de la iglesia*, *Revista Española de Derecho Canónico* 47 (1990), s. 53-67.
- ZABALLA A., *Matrimonio (DCH)*, Max Planck Institute for European Legal History. Research Paper Series 15 (2018).

Nota o autorze

ks. Piotr Ryguła – doktor habilitowany w zakresie prawa kanonicznego, prezbiter archidiecezji katowickiej, kierownik Katedry Prawa Wyznaniowego i Komparatystyki Prawniczej na Wydziale Prawa Kanonicznego UKSW w Warszawie